

Pilte Setomaalt

Teekäija märkmed. 19.-23.august 1996

[Mari-Ann Remmel](#)

Neljas päev

Varajasest ärkamisest pole juttugi. Hommikul on nuga kadunud. Ja kadunuks ta jääbki, ehkki Ergo ennastsalgavalt pool heinavirna viglaga ümber tõstab. Hea nuga oli, käsitsi tehtud, kasetohust peaga ja nahast tupega. Selline täiesti oma asi. Tuleb meelde, et RAAMATUSSE [*1](#) sai ju ka nuga joonistatud. Vanahalvale...

Päev algab niisiis üpris segaste tunnetega. Malle küsib, kuidas magasime. (Täna küsimast, õnn, et hommik tuli). Pakub meile lahustuvat kohvi, mis sellise öö peale tõesti ära kulub. Ja soolapekki ja leiba.

Malle palvel teen pererahvast pilti. Ainult peremees keeldub pildile tulemast ja vigane laps salatakse maha. Ülejäänud rivistuvad trepile. Ei meeldi mulle need poseeritud võtted, paraku. Aga eks neis mingi tõde ikka kajastub. See on ju väga harv sündmus nende inimeste elus, midagi erilist. Kammitakse, sätitakse. Kõik teevad sellised näod pähe, millised nad olla tahaksid. Olga ilme muutub väga tõsiseks, see on nagu mask, mille varjust siiski paistab midagi muud - tema ise. Malle näole valgub lai edvistav naeratus.

Kahju, et Olgaga rohkem juttu ajada ei saa. Kogu aeg on jäme ots tütre käes olnud. Selgub, et Mal-lel on ka õde Elli, kes elab Tartus Annelinnas ja kes juba kaks aastat pole vanemaid vaatamas käinud ega kirjadele vastanud. Pakume end kirja viima, aga seda ei tahetagi saata - mis mõttega, kui teine vastu ei kirjuta. Tundub, et peresised suhted ei ole just kõige paremad. Meenuvad Malle vanaema (Luha Mari) sõnad: *Juumine ja tuu omgi tuu patt...*

Igal juhul lahkume lahkete sõnade saatel. Oleme ju inimesed Eestist.

Kotti selga upitades määrib Ergo end kanasitaga, mis on koti rataste külge jäänud. Sitt on ehtne nagu elu, millega äsja kokku puutusime. Kui oled juba kord sita sisse astunud, ei saa teda enam ignoreerida. Tahes-tahtmata pead midagi ette võtma, et puhtaks saada. Paberiga nühkimine annab seekord päris häid tulemusi ja me suundume uutele radadele. Ja paistabki juba uus küla - **Radaja**. Mis ootab meid seal?

Uuel päeval on teine nägu. Paremal pool tee ääres paistavad korralikud majapidamised. Kohe esimese hoone seina küljes ripub rida postkaste tuttavate nimedega - kõiki on meile juhatatud. Astume õuele, aeg on hommikune. Elumaja vastas on paekivist laut ("*pliidilaut*"), tagapool kooguga kaev. Kõik peremehe enda kätetöö - nagu peagi selgub. Siingi külas on kõik ehitised pärast-sõjaaegsed.

Siin elavad **Lepikud, Ode ja Paul**. 74- ja 73-aastased. Harmooniline vanapaar.

Ode tuleb katmata peaga välja, näib natuke unise moega. Ta on tüsedavõitu, ent tervise üle väga ei kurda. Tunneb muret hoopis selle pärast, et lapsed ei saa enam koju tulla ja et elu on väga igav - *Lõbu ei olõ!* Ei ole enam kirmaseid, laulunaistel pole enam kuskil laulda... Paul meenutab meie tuttavat Õuna Tat'ot kui head eestütletjat. Ta oma emagi olnud kerge sõnaga - niisugune, kelle järel oli kerge laulda. Kõik eestütletjad polevat ühtmoodi head, täiendab Ode. Tema on just äsja kuulnud raadiost oma isa pilli mängimas (Jürissaar nimi). Tõnurist olevat teda kunagi lindistanud. Ode on pärit Olohkovast. *Mul esä viil kandlõmänguga käve Tallinahõ*, ütleb Ode uhkusenoodiga hääles. Ise

ei taha ta aga lindi peale rääkida. Arvab, et ei tea midagi erilist, aga silmis paistab tagasihoitud särtsakus. Ilmselt ei ole hommik siin peres kõige sobivam aeg jutuaajamiseks.

Meelsamini püüab Ode meid teistele kaela sokutada - räägib Taro All'ast, kes olevat koguni 105-aastane. Elab Katsovas tütre pool. Hästi töökas pidi olema - et möödunud sügisel oli veel jõhvikas olnud ja aidanud pojalt kartuleid võtta. Potolova külas ei olevat enam kedagi järel ja Vilos on viimane seto Männapuu Manni, *jutu naisterahvas*. Kindlasti kästakse minna Tappõri juurde, kes olevat koolitatud mees.

Ode kõne on valjem kui mehel, ta istub Ergoga maja seina ääres varjulisel pingil (iga maja juurde kuulub pink!), Paul seisab päeva käes. Tal on kaval nägu ja meistrimehe käed. Ise on vastupidiselt abikaasale väga kõhn. Ode mainib, et mees *mitu vuuri surmaga jo võlgohe*. Täpsemalt ei seleta ja me ei uuri ka.

Paul vist isegi kõneleks meid huvitavatel teemadel, aga väga peale ei taha suruda. Tal on värvikaid mälestusi viimasest sõjast, aga ta teab ka, et *vanast oll' siih sõda olnu, siia kalmõdõ kohta om sõda väll'ä tulnu*. Davidakontsah olevat kalme ja Väikeses Raatshovas ka, *rootsi kalm*. Liinamäge teab ta muidugi, sellega seoses olen tema suust üles kirjutanud lausejupi: *kivi pääle ristiq raotu*, aga enam ei võta kinni, mida see täpselt tähendas või kus see kivi oli.

Nagu ühest suust ütleb vanapaar, et *mi vene keelt ei oska*. Ometi on neil üks vene suvitaja, kes parajasti kodust ära on läinud. Tema võiks meile paastumisest palju rääkida! Vist üks usklik inimene.

Odel-Paulil nimipühast kodus ei ole, aga ristiinimesed nemadki. Kiidavad, kui ilus on klooster ja kõige ilusam päev maarjapäev. Mingi me ometi siis sinna vaatama!

Kui küsin, et mis siis juhtub, kui last ei risti, saan vastuseks, et selline asi pole võimalikki. Nüüd küll, jah, aga vanasti polnudki ristimata lapsi.

Jah, vanasti oli elu. Kõige jaoks oli oma aeg - jumalat paluda, tööd teha, lõbutseda. Aga nüüd ei saa enam kellagi uskuda. Moskva aeg ei suuda looduslikku ajatunnetust välja tõrjuda. *Terve mõistus ütleb, õt tuu olõ-i kell! Vanast õks ku oll' vari otsõ, sis oll' kell katstõist!*

Pererahva tülitamise lõpetame siingi pilditegemisega. Valin kaadri nõnda, et kaevukook ja paekivist laudanurk ka peale jäävad. Keskpäevased varjud on teravad.

Igatsus vanade aegade järele jääb meidki saatma. Niivõrd intensiivne on inimeste rahulolematuse praeguse olukorraga. Nad peavad sellest iga päev mõtlema, kui see kohe esimesele võõrale välja pahvatatakse. Hädas müüks maha oma kätega ehitatud maja, aga enam ei ole ostjaid. 25 miljonit rubla - on seda vähe või palju? Näib küll, et Ida-Setomaa taluhaaval venelastele maha müüakse. Praeguse piiri põlistamine on tõhusalt mõjunud.

Samad probleemid tulevad kõne alla ka **Osi Ivvani** (82-a) ja **Olga** (70-a) juures. Nemad vist siiski äraminejad ei ole. Jälle kollane maja ja tuttav pink seina ääres. Tares olevat kole palav ja kärbsed, ütleb rõõmsa näoga perenaine, kes - kui pere jutukaim liige - meie tarvis välja kutsutakse. Mees on vanem, vanaaegsem, sõnaahtram. Kolmas hingeline (vist meheõde) ei lausu sõnagi. Ainult jälgib meid, püüdes aina läheduses. Tal on peas hele rätik. Tõesti mõistatuslik olemus, kes ei suhtle ka teiste kodakondsetega. Ometi on ta lahke näoga.

Olga püüab rääkida kirjakeelt ja tal on seljas moodne triibuline trikookleit. Hallikirju pea on kat-mata. Suhtun vist sisimas eel-

arvamusega temasse, kuid peatselt saame päris hea kontakti. On temagi hingelt seto, lihtsalt tänapäevasemas vormis. Vanad teavad päris palju vanust asjust ja pärimu-sepudemeid koguneb. Nad mäletavad nimedega päevi ja nende tähendusi. Siiski ei saa ma lahti tundeist, et naine nagu püüab tõlkida nende kombeid ja uskumusi meie jaoks, kuigi ta ilmselt mõtleb kõige paremat. Rääkides ta naeratab kogu aeg - selline on ta loomus.

Ka siin peres tehakse kolmekuningapäeval ustele-akendele riste. *Ainult tualeti ukse peale ma ei tee*, ütleb Olga. Seepeale puhkeb üldine naer. Niisiis kemmergusse on lubatud vanakurjal minna.

Paistab, et Ivvan sellist sõna nagu *tualett* ei tea, sest kui Ergo hiljem selle paiga järele küsib, ei saa ta aru, millest jutt. Väljakäiku aga teab kohe.

Ivvan on ka puuki näinud, aga ei leia õigeid sõnu tema kirjeldamiseks. Ta vast ongi kirjeldamatu? Või igauhe silmis erinev?

Kaks ketipeni - Nopi ja Täpi - pistavad kohe kõrvulukustavalt lärmama, niipea kui kumbki meist tagumikku kergitab. Peremees näitab üle põllu Sandra küla poole - seal olnud vana kalme. Liiva-hauast tulnud konte välja. Nüüd on maaparandus üle käinud, nii et näha pole enam midagi.

Kui küsime pühaste kohta, toob Olga oma ikoonid tarest välja päeva kätte - meile näha. Need on mustvalged fotokoopiad. Jeesus ja Maarja. Teen ühe pildi neist koos pererahvaga. Pühased on tähtsad. Nad on alati olnud ja peavad majas olema. Oma pühased on Olga ise kloostrist ostnud. *"Lastele ostsin ka, aga väiksemad,"* lisab ta.

Ei tea, kas meile kõneldakse samu asju kui Aivarile [*2](#) ja Mare Pihole, kelle leigetele jälgedele me oleme sattunud? Hea meel näib olevat eesti külalistest igal pool. Siin pakutakse meile head külma piima, leiba, pekki, mustsõstramoosi, õunu ja punaseid sõstraid. Saia ei ole, seda saab alles järgmisel päeval autolavkast. Aga meil on veel kodust saia järel, sööme ja jätame ülejäägid pererahvale. Meile pannakse kaasa sõstraid.

Radaja külas rohkem põllisasukaid ei ole. Tappõri majapidamine, mis ka Oside õuelt näha on, asub juba **Jaaska** külas. Jälle kurepesa - seekord veetorni otsas. Suur õu, taamal valge maja. Keset õue seisab kaevuraketele toetudes valges särgis tüsedapoolne mees, **Tappõri Miko** ise. Ämbris läigib vesi, millele tuleb järele üks vanem naine (õde Olga). Siis on peremehel aega meile tsässonakotust näidata. Näha pole õieti midagi. Natukene võsa kasvab seal, kivilaudast pisut maantee poole. Pildistan mehi võsa juures ja hiljem ka kaevu, kahjuks ilma Mikota. Mul ei ole nahaalsust paluda tal seista sinna nõnda kui varem, ehkki see oleks hea pilt temast.

Mees on sorava jutuga, kasutab ka võõrsõnu ja räägib kirjakeelt, hoolimata Ergo setukeelseist küsimustest. Ühesõnaga - haritud inimene. Kuuldavasti agronoom. (Siinkandis pole kõrgharidus just tavaline asi.) Mikol on kohalikest asjadest hea ülevaade - ta oskab üldistada ja olulist esile tuua. "Rahvajuttu" me ei kuule, aga targemaks saame küll. Tema kõnet läbib peen ja kurblik iroonia nõukogude ja vene värgi suhtes. On päris vaimukaid ja paikapanevaid ütlemisi tal selle kohta. Miko enda laut ehitati omal ajal nõukogude malli järgi ümber. Laut, mille ees kasvab jäme tamm - ei arvaks küll, et istutatud alles 1940. aastal.

Läheme tuppa. Maja on seestpoolt arhailisem kui väljast (ehkki nurgas seisab "Panasonicu" televiisor). Põhjus lihtne - puudub siseviimistlus. Tahatud seinapalkide vahelt paistab sammal, laiuvärvimata põrandalaudu katavad triibulised kaltsuvaibad. On toalilli. Imestame toa eripärase hubasuse üle, kuid Miko rehmab käega: materjalid kõik olemas, aga pole mõtet edasi ehitada - endale aitab elada niisamagi, niikaua kui elupäevi on. Mingit perspektiivi ju siin ei ole. Tervis ka ei ole kõige parem. Miko nägu on kahvatu ja veidi paistes. Lapsi tal ei ole ega naistki vist. Õde, ka üksik inimene, on perenaise eest. Tema juttu ajama ei tiku ja me ei tee ka pingutusi selles suunas, kuigi see ilmselt tasuks vaeva.

Algul on meeleolu kuidagi ametlik. Istume kolmekesi laua taga ja ma püüan kirjutada. Miko uurib meie kaarti ja ma märgin sinna tema näpunäidete järgi kõik kalmekohad, mida ta teab. Neid pole vähe. Ainult Verepkovos pidavat olema rahva *kalm*, teised olevat kõik põhjasõjaaegsed. *Liinamägede* (Keera k) kohta ütleb ta niipalju, et *vanasti põllumehed vedasid sinna kivid kokku. Sellest need "pliidihunnikud". Midagi leitud sealt ei ole.*

Ergo imestab, et siin kaugel Setomaal ka mõisad ja mõisnikud on olnud. Seepeale loetleb Miko kõik ümbruskonna mõisad: Troitsa, Raatshova, Kuutsina, Saalesja, Koolina. Kaks esimest olevat ehitatud allikate peale. Troitsa mõisa häärberi alt jooksvat praegugi veel allikas välja. Ka Saalesjas pidavat allikaid olema. Troitsa mõis kuulunud muidu sakslastele, aga viimased mõisnikud olnud rahvuselt venelased. Peale mõisa müümist elanud mõisaproua Petseris. Kõige kauem töötanud Pankjavitsa mõis (sõjani 1944). Sõjas põles häärber maha, siis tehti sinna viinavabrik.

Viimasest sõjast on pea igas peres juttu. Miko annab ülevaate: ainult need külad jäid alles, mis olid metsa taga, nagu Olohkova ja Katshova. Labõritsa, Vilo ja kõik need, kus me seni käinud oleme, tehti maatasa. Seepärast pole ka kusagil säilinud päris vanu hooneid.

Lepiku Ode oli rääkinud, et Olohkova jäi alles seepärast, et kuulus kloostri - püha Maarja hoidis. Küsime, kas Miko on sellest midagi kuulnud. Miko teab ainult seda, et küla ümbruse maad kutsuti kogu aeg *Papimaa*. See kuulus kirikule ja renditi välja. Valdajaks oli Pankjavitsa kirik, mis omakorda kuulus kloostri. Nüüd olevat kloostri maa kadunud, s.o täis ehitatud. Selle asemele võtvat nad majandite maad tagasi.

Küsime ka - nagu igal pool - Petseri kloostri ja koobaste kohta. Seepeale soovitab Miko lugeda Setomaa koguteost. Meenutab, et vist kuulnud koobastest püha laulu ja seepeale rajatud sinna klooster. 1946-nda aastani olevat olnud vaba sissepääs koobastesse. *Rahvas rääkis, et need on nii pikad, et lähevad välja Kiievisse, aga seda uskuda ei saa, need on Miko sõnad. Ta on läbini realist.*

Pärime ka praasnikuid. *Siin oli praasnik suvistepüha keskmisel pühal, venelased kogunesid siis Saalesje. Teisel pühal oli Radaja otsa pool ja Sandras oli lihavõtte teisel pühapäeval - nii venelastel kui eestlastel. Raatshovas oli peale mõlapäeva.*

Venelastega kombes ühte ei läind. Nüüd on rohkem segaabielusid, vanasti oli seda harva. Siis oli ikka vanõmate sõna peal, see pani templi peale - nii ja nii, räägib Miko suhetest venelastega. Praegu elavat siinkandis isegi tshetsheene. Varasemast ajast mäletab Miko mustlasi: Alati nad siin ei eland, aga läbi käisid. Mäletan, et tulid ja läksid. Talveks otsisid kuskilt tühjad majad ja olid seal. Praegu elab küll pidevalt neid, kõige rohkem Saalesjes.

Lõpetuseks näitab mees meile oma sugupuud, mille on koostanud üks sugulane. See on fotokoopia joonisest, mis kujutab lehtedega tammepuud, mille igal lehel on üks eesnimi. Daatumid puuduvad. Puu alla on joonistatud seto rõivais mees ja naine ning kirjutatud: *Jaaska Demme ja Kati suguvõsapuu.*

Lahkumisel jääb silma, et ees- või söögitoas on raamaturiul, täis ilmalikku kirjavara, ja nurgas pühane, pidulik rätt üll. *See pole enam tähtis, kus nurgas ta on. Rohkem vanemate mälestuseks - et neil oli ja las ta olla nüüd ka, ütleb Miko. Palun luba pildistamiseks.*

Oleme juba väljumas, kui tuleb vastu Olga ja tahab külalistele ikka midagi pakkuda ka. Siin peetakse mesilasi, lauale ilmub värske meekärg, vaagen poeküpsistega ning perenaine toob veel omaküpsetatud õunapiirakit ja mis rõõm - vahelduseks soolapekile praetud kohakala, mis tahab vaata et keele alla viia.

Olga näeb välja kühmus ja vanamoeline, vaatab nagu kusagilt kaugelt, pilk pooleldi rätiku all peidus. Niiviisi vaatavana ta meelde jääbki, kummargil köögitoimetuste kohal. Tema tagant kõrgelt

köögiseinalt jälgib tares ja vahest ka inimestes toimuvat ingel. Mällusööbiv ajatu kaader - vana seto naine ikooni all, oma igapäevases keskkonnas. Ma ei saa kunagi teada, mida ta mõtleb. Me ei küsi tema käest mitte midagi. Ei nüüd ega ka kunagi hiljem. Täname kostitamise eest. Näe, siingi pidas perenaine teekäijaid meeles.

Mikole jätan esmaspäevase, 19. augusti "Postimehe", mis niikuinii kasutuna kotis loksus. Nemas siin Eestist lehti tellida ei saa.

Enam me asfaldile tagasi ei pööra, Tappõri maja tagant läheb teerada otse **Labõritsa** külla. Ilus rohtukasvanud külatee. Möödume vanast, nõgestesse uppunud suitsusaunast. Kas see oligi see ainus hoone, mis Tappõri talust sõjas järele jäi?

Aga Labõritsa küla mõjub hoopis teisiti kui nood teeäärsed. Lagedate väljade vahele on tipitud üksikuid majapidamisi, neist neljas elavad veel kohalikud inimesed, keda on kokku 8. Neli vanapaari. Tee veeres vehib lakaga valge tähniline hobune, justkui oodates meid. Loom on väga väarikas ja metsiku moega, tahaks teda kuidagi jäädvustada, aga ei tihka. Esimene elusolend sellest külast - mõjutab kogumuljet. Kui hiljem mõtlen Labõritsale, tuleb kohe see hobune meelde. Ja tema pererahvas, kelle juurde parajasti olemegi teel.

Kadastikud, Mihkli ja Alli on juttude järgi meile juba natuke teada. Alli on Luha Olga vanem õde ning Mihkliga seoses on Osi Olga mõni tund tagasi pajatanud traditsioonilise eksitaja-loo.

Koputamise peale astub trepile kortsulise näoga naerata naine, seto mis seto. On kuidagi väga hella ja tasase olemisega. Häälgil on tal vaikne ja habras. Istume kõrvuti seina varju pingile. Tädi hoiab kätt rinnal - süda on väga haige. Ei jõua midagi teha. (Mis see ometi on! Peaaegu igas peres südamed valutavad, isegi Savi Veeral oli validool taskus...) Väga *aigupite* tuleb toimetada. Toimetamist on aga oi kui palju!

Naise järel tuleb uksele mees. Kohtumine muistenditegelasega on muljetavaldav. Kõht nagu trumm ja peas nurgeline nokats, tunnistab vana Kadastiku Miikal meid läbitungival pilgul. Tal on lihav nina ja lopsakad mokad - kuid jutt on veelgi mahlakam kui välimus. Poliitilisele riskisütlusele järgnevad ootamatud kahemõttelised vihjed ja üsna ühemõttelised torked, naturalistlik põiehaiguse kirjeldus - ühesõnaga löögid allapoole vööd, mida me kaugeltki nii sõnaosavalt pareerida ei suuda. Ergo on mees ja võtab tule enda peale, mina jään seda meeste omamoodi jalustrabavat dialoogi kõrvalt imetlema, vesteldes samal ajal vaikselt Alliga.

Ergo vapper seto keele kõnelemine leiab siin tunnustust. *Sa vast olõt siih sündünügi, õt viskat seto sõnno kah sekka?* küsib Miikal. Vanasõnu ja kõnekäände tuleb lobinal ning kõike muud, mis sinna juurde kuulub. Ergo võidab vanamehe usalduse ning võtab minidiski kotist välja. See mees oleks väärt filmimist - niivõrd elav on ta jutustamisviis. Kord haarab ta mütsi peast, et jutu sees risti ette lüüa, kord kahmab roika pihku, et näidata n-õ puust ette, kuidas asi oli.

Tibukõnõ, kutsub ta oma kaasat. Et naisel on siis *hää miil*. Ja naine naeratab õnnelikult, ehkki vakatab iga kord, kui mehekesel järjekordne mahlakas ütlemine üle huulte pudeneb. Kui mees tõesti liiale läheb, kutsub Alli omaette Jumalat appi, aga tänitama ei hakka. Erakordselt malbe iseloom.

Nagu tavaks saanud, algab pärimine **Petseri kloostri**. Muidugi me ei lindista ega jõua (vähemalt mina küll mitte) üles kirjutada, et kloostri koobastes on olnud *sõa aigu varjopaik*. Ja et *vanamuti-kõsõq kynõli, õt kui rootsi kuningas käis kloostri, siis istutatud sinna kiriku taha 3 või 4 puud*. Ja et rootsi kuningas alustanudki kloostri ehitamist. Tõesti, võiks olla näpus küsitluskava, mis meil

mõlemal nagu kokkuräägitult koju ununes. Mälusoppidest kerkivad esile vaid stampsed küsimused. See asjaolu küll Setomaal väga ei sega, aga endal on natuke nadi tunne ikkagi.

Niisiis **sobimine** on teema, mis järgmisena pähe kargab. Sellest ikka midagi teatakse. Tädi räägib mulle oma vanaemast, kes käskinud sauna kütta ja siis panna *kaanid verd imema*. Mille vastu see aitas, ei mäleta. (Kaani tähistas kah üks enne kuulmata seto sõna, mis meelde ei jäänud). Ja Vilo külas olnud üks **Nasta** nimeline sobija, kelle juures pojalatsega sai käidud.

Kõrva jääb naise ütlus: *meil latsi es olõq, ütsainus poig oll'* (kes praegu Tartus elab).

Vist pojatütrega seoses tuleb kõne alla ka "Estonia" katastroof. *Laiv läts järve põhja!* kõmistab Mihkli. See sündmus on vanadel hinges, seda enam, et oma järeltulija, kes laeval töötas, õnnetusest napilt pääses. Viimasel hetkel vahetas oma töökorra ühe teisega ära. Vanemad ei teadnud seda, arvasid, et tütar on laevas. Tüdruk tulnud koju ja ema olnud ahastusest pikali maas. *Näed, Jumal hoidis*.

Küsin pühaste kohta. Kas teil on? On, on, tares. Püha Jüri, lohetapja.

Peaksin vajutama diktofoni käima, aga ma ei tee seda. Istume nii lähestikku Alliga, et ma ei saa isegi kirjutada. Tunnen, et kõige parem on lihtsalt vestelda temaga. Mis sellest, et see vestlus kusagile ei salvestu. Isegi minu mällu jääb ta väga lünklikult, sest kuum päev on teinud oma töö ja umbes seitse sammu eemal käib märksa valjem jutt. Sealt jõuab minuni väide, et *pühapäevasesest tööst saad ainult üheainsa raudnõgla võrra kasu*. Meiegi räägime **pühadest**. Alli teab, et *Pankjavitsah ja Saatseh oll' loojapäiv. Nigu loomade jaoss. Mutiq veivä võidu ja villa ja muna ja liha ja toidukraami... preestri tull', võtt' villa peoga ja lõigas hindäle jupikese. Mõnõl oll' tordiq tettü ja... Ja viiristmise päiv tetäs ristõ ussõ pääle*. Riste tehakse ka pihlapuust. Pihlakas on ju püha puu. Vanamees tõuseb ja näitab näpuga väikest risti tare ukse ülemises paremas nurgas. See on vist pliiatsiga tehtud. Pildistan seda näitamist.

Peremehel pole enam aega, ta läheb hobust (kelle nimi on Puijan) teise paika tõstma. *Tuu tahtse jo inne vaelda*. Üks mesilassülem tõuseb õhku ja kaob küünikatuse taha.

Tädi küsib, kuhu me edasi läheme, ja mainib, et võime ju nende pool ka ööd olla. Ongi juba õhtu, kus meil ikka minna. Ainult järve ääres on plaan ära käia, teetolm maha pesta. Mihkli kirjelduse järgi leiamegi järve, mille juurde viib kitsas jalgrada. Labõritsa järv asub orupõhjas nagu teisedki temataolised ning on ümbritsetud varjava võsaga. Möödume veel ühest seto talust, aga sisse ei lähe - aitab tänaseks. Võsa vahel tuleb vastu trobikond vene suvitajaid, nende seas kaunis ja sihvakas tütarlaps, kes meid vene keeli teretab ja Ergo südame kõvemini põksuma paneb.

Järv näib veidi salapärane oma peidetuses ja ehkki vastaskaldal lärmatakse, on meiepoolne supluskoht vaikne ja rahulik. Ainult põhi kaob väga järsku jalge alt. Imetleme teineteise kirpudest puretud kintse, mida vesi meeldivald jahutab. Pärast ujumist korraldab Ergo mulle minidiski kiirõppuse.

Tagasiteel istume natuke tee ääres. Eriti Ergo on vana Kadastiku silmavaatest ja kõnevoolest kurnatud. Üritame päevikut kirjutada, aga loobume peatselt. Väsimus on liiga suur, et keskenduda. On ju seljataga peaaegu magamata öö. Vahime niisama ja pikutame. Ergo juhib mu tähelepanu pistrikule, kes traadil istet võtnud. Peatselt maandub teinegi pistrik sinnasamasse. On kuidagi ilma äärel olemise tunne. Metsa kohal loojub päike pilve sisse. Kaugelt kostab madalat kõminat. Sõjavägi, tean Alli jutu põhjal.

Tagasi jõuame loomatoimetuste ajaks. Vanadki on vahepeal pisut puhanud, tervis ju mõlemal vilets. Suitsusauna koldes on tuli, seal keedetakse midagi loomade tarvis. Korstna otsas on kummuli pang, suits roomab mööda uksepiita üles. Uks on nii madal, et kui tahad sisse astuda, pead kummardama.

Aga meil pole teiste sauna asja. Piilun vaid korraks üle ukse ja teen ühe pildi: kolde ees on kõrge tuhahunnik, mis tuisanud lumehange kujuliselt peaaegu pliidisuuni ulatab. Väga tuleohtlik.

Tirime oma kotid saunast mööda sara alla. Peremees, suured säärikud jalas, lükkab ukse lahti. Ja meile vaatab vastu ehtne vedruvanker. *Tuu om eestiaigne "Volga"!* kiitleb Kadastik. Väljas, kuuri ees seisab tavaline, lihtne hobuvanker, mis ilmselt tihemini kasutust leiab. Mees paistab olevat tehnikahuviline - ütleb, et temal oli siitkandi esimene auto: *"Saparoovits!"* Igasugu vana kraami vedeleb kuuri all. Pilku püüab hiigelsuur rohtu täis laastukorv ja rohuhek-seldamismasin. (Säärased korvid on vist ka kuidagi tüüpilised Setomaale, mõtlen. Seljakorvid? Kahjuks ei tea ma etnograafiast midagi. Petseri kloostri nägin üht naist, suur korv seljas.)

Miikal paneb tule põlema - lüliti asub kurja klähviva ketikoera läheduses -, et me näeksime aset teha. Heinavirn on hirmkõrge. Ergo ronib redelit mööda üles ja toimetab sinna kusagile me magamiskotid ja vatiteki, mille perenaine on andnud. Poetan ettevaatliku lausekese rottide kohta, sest arvan kuulvat tuttavat krabinat. *Kas sa kardad neid?* küsib Miikal. *Nad jooksevad ainult pilpakatuse ja eterniidi vahel*, selgitab ta vastutulelikult.

Aga enne järjekordseid rotielamusi me igatahes sööme. Puupakkudel kõrgete pärnade all on liiga palju kanatapuverd, et säääl einestada, ja me istume lihtsalt kuuri ette rohule. Perenaine toob suure kruusiga piima ja mitu kääru omatehtud leiba. See on väga ilus pilt, kui ta niiviisi tuleb, tasasel sammul, et piim maha ei loksuks, paksud leivaviilud käes. Tagaplaanil tossav saun. Jälle üks hetk, mis jääb silme ette ega kao sääält niipeagi. Oleme väga tänulikud selle õhtuse ilu eest.

Ette aimates rasket ööd, paneme natuke piiritust hinge alla, et öistesse külalistesse leigemalt suhtuda. See toimib ainult algul. Pilkases pimeduses ei saa enam mitte midagi ette võtta. Üksnes päästvat hommikut oodata. Rotid ruigavad, viiksuvad, jooksevad ja järavad. Seda viimast teevad ka kirbud enneolematu usinusega, sedapuhku meie kallal. On ka palav. Räägime jälle (kumbki oma kuumavat kublalist ihu sügades) hommikuni isiklikke elumälestusi. Aeg-ajalt laksatab Ergo püksirihmaga pimedusse. Lakaromantika missugune. Ja valvas koer lõugab - nagu ikka - ergutavate valangutena öhe. Seepeale arvab hommikul meid kaema tulnud peremees, et vast oli mõni siil õue peal - neil pidi palju siile olema. Ja et *siili nõgluga turgitas hambid, ku hambaq valutasõq*. Et *tuu om ka nigu vanasõna*.

Viies päev

Hommikueine vedruvankris. Jah, siingi peres peaks kauem olema, kui tahad midagi tõelist teada saada. Vanasõnu pudeneb käisest. Aga meie läheme minema. Me ei saa kuhugi pikemaks paigale jääda ega loobuda rändamast. Aeg, see kirutud tänapäevane kiire aeg sunnib tagant. Ei oska end sellest vabaks võtta.

Hüvastijätul pannakse meile ikka seda piiri-asja südamele. Vaadaku me, et nemad saaks *ka õks Eesti alla!* Oleks see vaid meie vaadata... Lõpetuseks Miikali ütlemine: *Taa piir om nigu seläkorv - tõõsõq tõst tõõsõ paika!*

Jälle teel. Möödume Puijanist väga lähedalt. (Hoopis teine tunne, kui tead nime. Polegi enam lihtsalt hobune!) Nüüd teen tast küll portree. Kahjuks vaid fotokaga, mille võimalused on väga piiratud.

Eemal metsa ääres kõnnivad mõned sookured. Ma ei tea, kas olengi varem neid omaette hoidvaid linde nõnda vabalt looduses kohanud. Miks nende huiked küll säärast kurbust tekitavad? Läheneva sügise eelaimus? Läheme meie, lähuvad suvitajad, lähuvad kured. Ja piiritagune Setomaa jääb üksi

keset lumehangi ja lahtiajamata teid. Mõnes üksikus talus vilgub tuli ja iniseb lehm, kuid sedagi pole enam kauaks...

* * * * *

Näeme veelkord seda sirejalgset vene neidu külavaheteel. Aga enne peatume väravas, mille taga elavad **Grigori** (84-a) ja **Matrjo** (päält 70) **Künnapuu**. Naise hääl tundub pisut kale pärast Allit, kuigi nägu aina naerul. Ta ei kutsu meid väravast sisse, väites, et ta midagi ei tea - eriti kui kuuleb, et me Kadastike poolt tuleme. Luikpere Olgat teab ka. Kommentaar: *siis te olete juba kõike kuulda saanud*. Imestab meie suuri kotte ja kinnitab (nagu Veeragi), et Setomaale küll poleks olnud vaja asemeriideid ühes võtta - siin elab lahke rahvas. Oma sõnade kinnituseks toob meile taldrikutäie õunu - väikseid, aga magusaid. Sel aastal kõik viljad kribuvõitu. Kole kuiv august, sellepärast.

Mehel on parasjagu mingi töö pooleli, aga tuleb ka meid kaema. Kaasad näevad mõlemad oma vanusest 10 aastat nooremad välja. Kuuleme Kadastiku kohta kogu tõe (eks naaber tea ju kõige paremini): *Miikal tiiä-i sittagi! Kadastik kitt ja pett!* Olevat sääne *lobisuuga vanamiis* (nagu ta isegi enda kohta ütles).

Künnapuudega ei saagi pikemast jutust asja. (Paistab, et hommikuti ei saa kusagil hästi otsa peale.) Nipet-näpet. Neilgi Eestisse äratuleku mõtted peas. Ometi ilus, korras majapidamine. Ilmselt töökad, sellised asisemat laadi rõõsa jumega inimesed. Grigori käest saame siiski teada, et Vilo külas vanasti kalme oli ja et *Vilol oll' sobijid, a kyik ommaq ärq surnuq*. Ja et ka *Irboska man sääne arst oll'*. Ta räägib ka ühe päris kena sobimise-loo, mis võib-olla isegi osalt lindile jääb. Õiget haakumist ei teki ja me teeme minekut. Ergo heidab mulle ette, et pilt jäi tegemata sellest vanapaarist. Tõsi ta on.

Ees ootab Riia-Pihkva kivitee. (Enne veel möödume ühest majakesest, mille sinised aknaraamid ei mõju kuigi kutsuvalt). Ongi asfalt - nõörsirge, kuumust õhkav. Suured kaubaautod kihutavad mööda. Vist vähem kui paari kilomeetri järel jõuame ristteele - vasakule keerates saab Kaatsovasse, paremat kätt jääb Vilo küla. Valik on meie. Otsustame **Kaatsova** vanade hoonete ja 100-aastase kasuks.

Taas on palavus saavutanud haripunkti. Närime õunu, et suu ei kuivaks, ja mõõdame tolmust teed. Liikvel on paar vene poissi jalgratastel, küllap suvitajad. Paremal pool paistavad mõned majad teest eemal metsa ääres. Vasakut kätt, suurte puude all paiknevate vanade palkhoonete juures ei näi ühtegi hingelist olevat. Viimaks tuigerdab üks ärajoonud näoga noor mees kõige teepoolsema laokil tare trepile. Temaga me ei räägi.

Otsitavad seto talud ongi nood kauged metsäärsed. Läheneme neile jalgrada mööda üle põllu. Näeme üht vana naist kadumas põõsaste taha. Otsime, kuid ei leia õiget sissepääsu. Igal pool vaid akendeta palkseinad. Üks junn vedeleb maas - kas siingi pole peldikut nagu Luikperede juures? Viimaks avastame kitsukese värav-ukse. Sisse piiludes avaneb hämmastav vaade - esmakordne seesugune seto-kogemus: muldpõrandaga õu (*muro*) on igast küljest suletud, ukсед paksult täis riste, vihane koerarakats haugub keti otsas ja keset õue kaev, mille raketel istub keskpäevase päikesese käes igivana naine - peas pleekinud sitsrätik ja seljas luitunud kittel. Nagu oleks ta istunud säääl nõnda mitusada aastat. Naise kõhnad jalad on paljad, pargitud mullast ja päikesest. Ta silmitseb meid heledal kaugel pilgul ega lausu sõnagi. Varjus, seljaga vastu seenist kükitab pahura ja pohmas ilmega meesterahvas.

Tulijaile tõttab vastu aga hoopis u 60-aastane naine. Tema on **Kandle Anni** (69-aastane), vana **Taro All'a** tütar. *Ema on 97-aastane ega mäleta enam midagi*, ütleb ta. Kas tuleb meil piirduda üksnes visuaalsete elamustega? Alles käisid siin ühed ja küsisid ka vanu asju. (Nojah, siia on Aivar ette jõudnud). Anni on lõbusa, kavala ilmega, aga rääkida nagu ei taha. Mõistetav ka - olukord selline, et joodikust vend parajasti tulnud viina küsima. Aga ilm on nii kuum, nii kuum, et me lihtsalt ei suuda kohe edasi minna. Saame loa tares veidike jalgu puhata ja jahtuda. Vanainimene aetakse ka varjule - teeb endale muidu päikese käes tööga liiga, on teine hommikust saati marju noppinud. Olevat väga töökas.

Memm istubki veranda moodi madalasse ruumi ukse kõrvale ja aina vaatab meid. Tal on helesinised avalad silmad ja tõesti väga iseäralik, pooleldi äraolev vaade. Ütleb meile: ma olen nii vana juba, nii kaua ilmas elanud. Ta on nagu mälestus või vaim - nähtav, kuid mitte püütav. Me ei saagi teada temalt muud. Seda on isegi palju.

Tütrega räägime toas, kus on hämar ja puhas. Tume vana mööbel ja vaibad maas. Suur glasuurkividest ahi. Kapp jagab eluruumi pooleks, tahapoolle jääb süng, kuhu vanaperenaine korraks pikali heidab, kuulates sõnatult meie kõnelust Anniga. See kujuneb küll rohkem pinnimiseks, pikemalt hargnema ei hakka kusagilt. On vist reegel, et kui oled ise väsinud, hajevil ja uimane, siis ei taha keegi sulle midagi rääkida.

Anni käsivarrel on pruun paari näpu laiune karvane sünnimärk. Rasedusaegseid tabusid ma tema käest igaks juhuks ei küsi. Hoopis **matusekombed** tulevad jutuks. Saame teada, et reedel ja kolmapäeval surnuid ei maeta (*matõta-i*), a nüüd juba kolmapäev ka *matõtas*. Matmise päevad olid *puulpühä*, neljapäev ja laupäev. Hauapanuste kohta ütleb ta algul *ei midagi*, aga kui Ergo küsib, kas naistele nõela ei pandud, siis teab küll, et *naastõrahval pandas nõgla vanast...* ning pajatab ühest mehest, kel *pabõr panti ja pastakas üteh*. Nõel pandi ka elavatele rinda - kaetamise vastu.

Küsin veel, kas ta teab mõnda nõksu söödikute vastu. - Ei midagi erilist, neil praegugi prussakad majas.

Muiates meenutab tädi eelmisi küsitlejaid: *Küsse, õt sul mõts lähkoh, kas essünü olt vai? Kas tonti olt nännü?*

Üks põhjusi, miks meie jutuajamisest asja ei saa, on ilmselgelt asjaolu, et iga natukese aja tagant käib üks väga "karm vend" viina norimas. Tädi on resoluutne - *juu vett!* Lõpuks ilmub veel vennapoeg kah - sama kriim ja karvane ning muregi sama. See on noorsand, keda ennist kohtasime.

Annil on kapis mitu ilusat pühaserätti, läheme õue neid pildistama. Perenaine ise ei taha hästi pildi peale jääda, aga soostub rätte hoidma. Ka vana ema ehitakse pildi jaoks paremaisest rõivaisest ja ta seisab kuulekalt kaevu kõrvale. Ta pole enam üldse enda moodi. Teen siiski tellitud klõpsu. Hoopis see, kuidas ta meid pärast läbi eeskoja akna pilguga jälgib, sulandudes ise piirjooni pidi tare hämarusse, nõnda et vaid silmad helendavad - see oleks olnud õige pilt sellest mineviku-inimesest. (Hiljem selgub, et ta siiski JÄÄB pildile - veel erilisemana kui loota oskan).

Mehed saavad nüüd oma kauaoodatud pudeli ja me lahkume kindluse teisest, metsapoolsest väravast, lubadusega toimetada ema pilt Anni pojale, kes elab Tartus, Tähtvere 18-8. Meid välja lastes möönab Anni ise ka, et hea kindel tunne on sellise tara taga elada.

Nüüd oleme peatselt silmitsi naabri kollase majaga, mis märksa uuemaegsem välja näeb. Seda võib öelda ka mehe kohta, kes õuel toimetab. Jutule meid ei võeta, vanainimesest, kes ilmsesti toas peidus, polevat asja. Teeme kähku minekut.

Tee peale tagasi jõudes otsustame ka **Lillipuude** juurde mitte minna. Seal elavat Anni vanem õde. Jätame Kaatsova küla seljataha. Palavuski ei tundu nii hull, kui päike tagant paistab.

Üle musta asfaldijoone paistavad **Vilo** küla väljad. Maastik on künklik, avar ja kaunis. Sääl siis on see vana kiige- ja kirmasepaik, kus nüüd üksainus seto veel elab. Esmalt möödume kohaliku "mõisniku" eluasemest - kasvuhooned, suured vastsed ja valmivad ehitised, määratu kapsapõld. Ühismajandite aeg siingi ümber.

Üks osmik pidi kuuluma juudile, teine kes teab kust tulnud vene sõjaväelasele. Ühe tarekese juures istub mammi ja nõelub midagi. Vaatab rõõmsalt meie poole, kui teretame. Ongi **Männapuu Manni!** (Meil on ka tema kohta mõningane eelinformatsioon - nimelt olevat ta vanas eas hakanud natuke napsu võtma. Seda rääkis Kadastiku Alli). Tema mõelnud, et järsku tuleb poeg, kes kaks aastat nägu pole näidanud. Poeg, kes elab Tartus Kuu 8-8. Tädi on 62-aastane ja ta õige nimi on hoopis Vetemäe. *A vanarahvas kutse Männapuu.* Oi, ta on rõõmus, et me tulime! Kole igav ju üksinda venelaste seas. Naabritega head läbisaamist ei ole. *Major või polkovnik või kindral, mis ta on, kui ta poodi läks, siis käis ka nii "rast-rast"* (sirgeid jalgu tõstes, nagu sõjaväelased marsivad), *me rahvas sai naerda*, räägib madal ümar naine oma üleaedsest.

Istume veidi aega õue tõstetud toolidel, Manni ise toetab istmiku lävepakule. Eemal aia ääres on jalgupidi kõide pandud kuri kikas, tibud jalutavad vabalt ringi. Manni osutab käega õuele: siin toimusid suured peod. *Ja häll oll' mi küläh. 40 tallo olli inne Vilo küläh! Vilo kirmas olli ärq, sis oll' Potolovah nädali pärast.*

Vilo küla **kalmet** teab Manni küll. On kohe valmis teejuhiks tulema, kui seda näha tahame. Tõstame kotid üle läve, uks lukku ja minek. Kalme on õieti praeguse küla taga metsaservas, tükk maad majadest eemal. Pisuke puudetukk kihvunnikul sulab metsaga kokku - seega mitte just fotogeeniline objekt. Nähtavasti on ka siia maaparandus kive vedanud. Kivid on kõik väiksed ja rohtunud. Varem olnud tunda hauakohti. Pindalalt näib plats suurem kui Jugo kalme, kuigi piire on raske määrata. Väga hüljatud paik.

Külavahetee, mida mööda tulime, suundub kalme kõrvalt metsa. Seenid ei ole, v.a üks lambatatt. Segamets mändidega. Maa on liivane. Manni kõneleb muuseas **Liivaku essütajast**. See pole tema jaoks mingi pärimus, vaid omal nahal kogetud reaalsus. Ta ei dramatiseeri juhtunut kuigivõrd - essütas ja kõik.

Manni viib meid saksaegse raudtee juurde - see on sirge, maapinnast veidi kõrgem, praegu lihtsalt teena kasutusel. Pöörame nüüd raudteed pidi vasakule, Põtalova poole. Märkan, et üks liipritükk vedeleb maas. Pildistan seda minekut - pikk kõhn Ergo kõndimas kõrvuti pisikese ümara tädiga. Möödume heinamaast ja Manni meenutab kunagist heinategemist selsamal maalapil. Või õigemini seda, kuidas ta mitme lehma heina üksinda SELJAS koju vedas. Pole siis ime, et selg on haige!

Päris Põtalovva viib raudteega ristuv tee. Manni lööb äkitselt risti ette ja nimetab Jumalat (vene keeli). Ehmun pisut - et mis nüüd juhtus, kas ta nägi midagi või... Aga selgub, et **ristteel** käitutaksegi nõnda. Setomaal igatahes. Jälle: vasakule pöörd - nüüd on suund taas Vilo poole. Oleme ringi peale teinud.

Künkaveerul, *nurme pääl*, kus kasvab tegemata hein (säälhulgas ka *rohuhain* ehk naistepuna), on olnud veel hiljuti **kivirist** või paekivist sammu. Tädi teab umbes kohta, kuid näha pole midagi. On siingi maad parandatud. *Ärq om künnetu. Sedä pall'o aiga es künnetu, a sis kukus maha ja...*

Tagasi jõudes fikseerib silm, et Manni maja on rohelist värvi. Vähemalt osaliselt. Manni elustiil paistab kõrvalt küllaltki boheemlik. Mees oli tal kõva viinamees, suri uppumissurma. Nüüd mehe jälgedes võtab ise ka veidike sedasamust. Läheme tuppä pühasenurka vaatama. Ise ta kutsub. Interjäär on väga omapärane - pigem võiks nii välja näha ühikatuba kui seto tare (kui pühased välja arvata). Seinad on täis plakateid, tapeeti hoiavad kinni knopkad. Silmade kõrguselt jookseb üle toa mingi nõör, vaheseina aset täidavad riidest kardinaid. Napi mööbli omavahelised suhted on kah kuidagi paigast ära. Psühhodeeliline ruum - arutleb Ergo hiljem. Manni tuba meenutab talle narkomaani eluaset.

Pühane võib olla ükskõik mis nurgas, arvab Manni. Uhke kirjadega rüüt varjab osaliselt ikoone. Neid on neli: kaks mustvalget kõverakstõmmanud väikest fotot ja kaks suuremat vana puutahvli, millel kujutis vaevalt hoomatav. Käte võttes paistab pilt paremini, Maarja hõbedane kuju kumab vastu tuhmunud puidu tumedalt pinnalt. Toanurk on hämar ja nähtu vajutab mällu hoopis teistmoodi jälje kui kogu ümbritsev kaos.

Kirbuhammustused ei anna asu. Peame neid üha sügama. Manni kurdab ka, et tal tares palju kirpe. Asutame mineku-
le. Manni istub jälle oma lemmikkohale ukse ees. Pakume talle kommi, aga ta ei taha. Ei ole hambaid! Tõepoolest ei ole. Igemed on tal kuidagi turses, paistab mõni üksik nudi hambakõnt. Ta on hambavalu arstinud kange rohuga (ütleb ka rohu nime, mis meelde ei jää), mis hambad kõige täiega ära on põletanud või kõrvetanud või söövitanud. Aga lahke naeratus on hammastetagi nauditav.

* * * * *

Leian Riia-Pihkva kivitee servast pruunika klaaskuuli. Seepeale jutustab Ergo, kuidas Kadi möödunud aastal ühe tsässona ligidalt tsaariaegse hõberaha leidis. Ja siis räägin mina, kuidas ma koduaiast vahtrapuu alt kuldsõrmuse leidsin...

Pime kana leiab ka tera - julgustav teadmine, mis passib põhimõtteliselt ka rahvaluulekogumise kohta. Setomaa on veel (*vanaaolise igitarkuse*) teri täis, neid ei pea tikutulega taga otsima, pruugib vaid teekond vaevaks võtta ja kõrvad-silmad lahti hoida.. Nõnda mõtlen meie viimasel rännu- ja tööpäeval.

Võib-olla surume liialt tempot ja muutume seeläbi "pimedamaks" ja pealiskaudsemaks, tahaks loota, et mitte pealetükkivaks. Manni on meile südamele pannud, et me kindlasti **Lepassaare Mikot** külastaksime. Nojah, tema majast oleme korra juba mööda marssinud. Põikame niisiis jälle Labõritsa külla. Tuttav valgetest tellistest eluhoone siniste aknaraamidega. Siniseks on värvitud ka plekist vanni põhi, mis uksepiida najal püsti. 73-aastane Miko istub kuuri seina ääres pingil, kauss küpsetatud õuntega kõrval. Ta on kõhn ja veidi kühnus, pea on hall, jutt selge ja kõlav. Suuvärk pole laita, kuuldused vastavad tõele. Rõõmsa meelega asjalik mees.

Abikaasa **Veera** on tumedavereline - välimuselt ebatüüpiline seto - ja kah väga naerune. Seisab, käed kõhu peal, ja vaatab naeratades-imetledes oma pajatavat meespoolt. Siis toob meile kausiga küpsetamata õunu. Alul pannakse meid istuma elumaja akna alla pingile, aga säält üle õue hõikuda on kaunis ebamugav ja me läheneme otsustavalt Mikole. Siin peres saab Ergo jälle meestejuttu ajada. Veera kiidab, et tal kole tark mees on. Hirmus hea peaga - kõik meeles, mis algkoolis õpitud.

Miko loetlebki hulga ajaloolisi fakte ja kohanimedid nagu nt Mississipi ja Pürenee poolsaar. Naine jälgib meid eemalt ja, märgates mu diktofoni, sosistab: *Võta, võta!* Ta on veendunud, et jutt väärib lindistamist. Selle mehe kohta küll öelda ei saa, et haridus nagu hane selga vesi. Poliitilises filosoferimises ei suuda me kumbki talle konkurentsi pakkuda. Siiski tore, selline sisemise säruga inimene. Elurõõm särab vastu ka Veera hõbehammastelt. Tuleb välja, et Miko on olnud kõva pillimees ja rätsep. *Esä järgi olli rätsip. Uma ello ka pei, a seält sai rahha!*

Bajaan tuuakse omal algatusel välja. Miko pole tükk aega mänginud, aga meelsasti võtab ta pilli põlvedele ja pikad sõrmed hakkavad nobedasti nuppe mööda liikuma, meelitades välja särtsaka, idapoolse temperamendiga loo, mille saatel Veera tshastushkalaadse laulu lahti laseb. Ergo võtab selle spontaanse peo vaimu avalduse minidiskile. Mul on muud tegemist - perenaine palub mind tantsule. Asjade käik on ootamatu, kuid ergutav. Pikka pidu siiski ei järgne, kuigi peremees meile ka omatehtud "õlut" pakub. See on meeldivalt lahja, meest ja pärmist tehtud jook. Veera toob külma piima, mis mulle teatud põhjustel mitte hästi ei mõju. Ja siis palutakse meil veel pilti teha. Perenaine seob pähe narmastega piduräti ja sätib suu roosinupuks. Mikogi vahetab puhta särgi. Pill nagu pereliige võetakse samuti pildile.

Lahkume rõõmsas tujus, sest oleme taas kogenud: kõige muu vana ja hea kõrval on seto inimestel säilinud oskus ja tahe lõbutseda - südamest. See säde ei hingitse paksu tuhakihi all, vaid on valmis esimesel võimalusel lõkkele lööma. Sedapuhku andis meie tulek põhjust üle hulga aja pill jälle välja tuua. Kus te olete, rahvamuusikafännid? Vana kirmaskipillimees on veel elus ja jõus ning t a h a b mängida...

Nüüd siis **Olohkova**. Lepassaared soovitasid minna **Anni Rahulaane** poole, kes olevat väga hea inimene, ning sinna ka ööseks jääda. Pingutame veel viimast võtta sest pikaleveninud päevast.

Olohkova jätab esmapilgul suvitusküla mulje. Majad on üsna lähestikku. Esimesest küsimise teed. Üks vana vene naine istub aias taburetil. Ta kuuleb halvasti. Aknast pistab pea välja poiss, teisest aknast sügava dekolteega noorem naine. Kui teame nimetada Rahulaane nime, saame väga viisaka seletuse osaliseks. Isegi *head aega* öeldakse eesti keeles. Siin näivad tulnukate ja põliskasukate suhted päris head olevat. Seda kinnitab ka Anni (teatud reservatsiooniga), kui ta lõpuks üles leiame.

Pisut kohkunud näoga on ta uksele ilmudes, väga heleda olemisega kuidagi ja väga kurb. Selget ja puhast päikesepruuni nägu ümbritseb valge räät. *Väega illos inemine*, ütleb hiljem Tat'o tema kohta. Aga miski - kas see kurbus või eluväsimus või kuidas seda nimetada - mõjub meile nakkavalt. Nagu piinlik on teda tülitada. Peagi selgub, et poeg on tal surnud ja tütar ka, mees vist samuti. Lein on kusagil väga sügaval tema sees, ta ei räägi sellest nõnda kui Luha Olga. Küllap on rohkem aega mööda läinud. Üht unenägu jutustades tuleb lähedaste surm kõneks. Naine on väga rahulik ja heatahtlik, püüab olla rõõmus ja naeratabki vaikselt. Me ei suuda temaga vist kõige õigemini suhelda, oleme üsna läbi. Istume puhtas vanas majas, mille sisemuses on kõikjal näha perenaise kauneid käsitöid - vaipu, linikuid jm.

Vahepeal astub sisse postiljon - noor vene poiss palja ülakehaga, päevitunud rinnal läigatab rist - Annile tuuakse pension. Anni olevat ise ka postivedaja olnud, nagu küla peal räägiti. Sellepärast ta oskab natuke vene keelt. Ise on ta pärit Ugareva külast (rohkem vene küla) ja ütleb end seto kombeist vähe teadvat. Mehekodus olnud küll üks ja teine asi isemoodi, nt suhtumine santidesse.

Anni ei ole pulbitsev pärimusekandja, ta elab rohkem enda ette või enda sisse. Siiski jäävad mõned tema ütlemissed meelde. Nt *vanast olliq inemise õndsambaq. (Siis teenindasid neid ka puugid) - a nüüd teeninda-i puugiq ka inämb.*

Ta on esimene inimene, kes küsimise peale terve komplekti **seto rõivaid** välja toob. Puuduvad ainult ehted. See-eest on alles täiesti kandmata ema tehtud rahvariided - pikk valge mantli moodi *särk*, satiinitaolisest mustast kangast *sukman*, punane rant all; kaks *hamõ* (käised) - üks käisekirjadega, teine ilma (surnule). Ema tegi endale surirõivad, aga millegipärast teda nendes ei maetud. On veel sinisekirju *vüü* ja tumepunane tutiliste otstega *päävüü* (tütarlapse oma) ja muidugi *linik* - pikk puhas valge, värviliste otsakirjadega neiulinik, abielunaise peakattest vaid kirjalised *linikuotsad*. (*Kossaq* on kuhugi kadunud.) Lisaks veel tumesinikirju *sitspõll* ning paar uhket pühaserätti.

Näpin ja uurin neid esemeid nagu lummatud, tundes kahju (jälle!), et olen siin vaid hetkeks, suutmata midagi enda jaoks kinni püüda või meelde jätta. Nagu kiuste on fotoaparaadiski mustvalge film. Siin peaks istuma ja joonistama, laskma asjadel endasse settida.

Värvidest ja mustritest indu saades läheme Anniga tahatuppa ja ehitame diivanile kaks "setot". Anni ei taha ise kõike selga panna, see võtvat palju aega, eriti peakatte sättimine. Pealegi on ema riided talle kitsad. Imelikul kombel pole ta ise kordagi elus seto rõivaid kandnud.

See, mis parajasti toimub, on osalt nagu tüdrukute või naiste mäng ilusate riietega, osalt aga midagi hoopis tähtsat. Ergo jääb sellest kõrvale. Särki on raske pildistada ja Anni nõustub seda selga proovima. Ise ütleb: *Saa viimäte minust ka viil seto!* Pähe otsib kapist kõige ilusama räti - punase (ka Savi Veera meelest oli kõige ilusam just punane värv). Pildistan siis teda, kui ta seisab valges pikas rüüs oma ahju ja *leso* kõrval, millel naistepunad kuivamas.

Kirsipruun ja *vahekiri* - need on sõnad, mis jäävad meelde seoses pühaserätiga. Umbes kolme meetri pikkuse räti keskkohal on kirjatud ristidega - siin panen esimest korda seda tähele. Räti kaadrissemahutamise ei taha hästi õnnestuda, lõpuks laotame ta kahele toolile.

Liiga pikale läheb see askeldamine tegelikult. Üle piiri. Aeg on hiline ja Anni ootavad loomatalitused. Ta ei küsi, kuhu me edasi läheme, ega tee ka öömajast juttu. Me ei taha ennast kaela määrada. On vaid üks mõte - Veera juurde.

Lahkudes teen veel ühe pildi kartulikorvidest, mis õunapuu all vedelevad - neid on terve pusa, ilusad laastukorvid, Anni minia isa kätetöö.

* * * * *

Sel viimasel õhtul, kui päike on juba madalas ja meie peavarjuta, võtame nõuks joonelt meie rännakute algpunkti - Ungavitsa - sammuda. Tuul on muutunud jahedaks ja taevast on viinud - ei tea, kas hakkab ilm pöörama? Kisun jopehõlmu koomale. Maanteele jõudes otsime kotist midagi süüa. Ergol on päris nälg, oleme ju korraliku lõunata. Meil on Kadastiku Alli leiba ja Veera saia, mis on, ime küll, veel päris pehme. Ja Ergol on halvaad! Me ei raiska aega, mugime käigu pealt. Teen Olohkova külast tagasivaatava klõpsu oma pildimasinaga.

Läbime tuttavad külad kiirkäigul nagu tagasikerivas filmis. Jaaska, Radaja, klähvivad penid, taamal metsaveeres olematu Sandra, Keera... Paberitükid, millega Ergo kanasitta oli pühkinud, vedelesid ikka tee ääres. Luikperede õuelt kiikas meid hobune Esku ja vaikiv peremees astus, pang käes,

lauda poole. Tema ei teinud meid märkamagi ja me hingasime kergendatult. Tõepoolest, kõhe koht. Heidan veel pilgu savikivisele laudaseinale, mis on tee poole kummis - peaaegu nagu üks maja Tartus Tähtvere tänaval, ja ütlen mõttes hüvasti oma noale.

Teede lahkumine. Kas keerata Kolo poole? Kõhklevalt teemegi seda, ent peagi mõtleb Ergo ümber ja mul pole selle vastu midagi. Tuttav tee on kindlam. Järvede orgu jõudes hakkab suisa hämarduma. Keerame lüüsi poole alla, et üle heinamaa lõigata. Üles perve pääle ronides satume silmitsi viljapõlluga, rada ei mingit. Avaneb ilus vaade tulnud teele. Oleme väsinud. Heidan rohule selili ja vaatan, kuidas pilved õhturoosas taevas aeglaselt sõuavad. Jätan kõik otsused Ergo hooleks. Istub temagi, võib-olla närib rohukõrt. Sirtsud siristavad. Ja Ergo näibki teadvat, kuhu minna. Kahlame läbi vilja, mis on täis rukkililli. Näe, jõuamegi õigesse kohta. Sama liivane tee, kus lahke venelane meile Troitsa külla teed juhatas. Meil tuleb mööduda kambast vene poistest. Taas meenub, et viibime Vene riigis.

Pimedus tabab meid Kuutsina ja Ungavitsa vahelises metsas. Oleks, et Veera veel ei magaks! Arutame omavahel, mida Setomaa meile andnud on. (- - -)

Milline rõõm! Veera aknas põleb tuli. Kell on küll juba üle üheteistkümneme. Väike valge peni hakkab haukuma - tähendab, ka Tat'o on siin! Ja pistabki Veera pea uksest välja selle klähvimise peale. Meid nähes lööb käsi kokku. Oleme need ikka meie või meie vaimud? Keegi on talle rääkinud, nagu oleks meid nähtud Petseris bussi peale minemas. Too nägija olnud meid veel kõnetanud ja küsinud, et kus te ööd olite. Meie vastanud, et Savi Veera pool.

Ei tea me sellest asjast midagi. Nüüd igatahes oleme siin - higised, näljased, väsinud. Sauna kütmiseks on liiga hilja, lobistame niisama õues kausi sees elektritule valgel, Veera teeb veel sooja vettki. Siis tuppa sööma. Tat'o istub ahju kõrval, käed süles põlle peal ja silmad poolkinni, toetades väsinult pead vastu ahju. Ergo tahab sooja toitu ja keedab gaasi peal pakikukesuppi. Soe vedelik maitseb häa - pakume teistelegi. Veera keeldub, kuna teda samal õhtul Raika pool kõvasti on kostitatud ja mõned head rjumkatäied viinagi pakutud. See ei takista teda meie auks viinapudelit avamast - sedasama, mille olime talle Petserist toonud. Tat'o võtab ka suppi ja mekime viina. See aga ei ole üldse nii hea kui eelmine pudel. On vist ära solgitud, arvavad tädid. Tat'o on kusagilt kuulnud, et karuviinaga olevat kahtlased lood. See oli ka pisut odavam kui *Stolitshnaja*. Sellest hoolimata on Veera väga kuri, kui ma pitsi põhjani ei võta. Lubab mu isegi öömajast ilma jätta: *Poisi võtan, sind ei võta!* Naljaga pooleks muidugi. Hammustan siis Raika antud kompotiõunu peale ja püüan ööbimisõigust ära teenida.

Peame aru andma, kus me kõik käinud oleme. Tat'ol on iga inimese kohta oma arvamine. Ilus on vaadata, kuidas Veera ja Tat'o omavahel suhtlevad. Mida viinasemaks, seda südamlikumaks õhkkond muutub. Veera võtab korraks räti peast ja silub oma terashalle juukseid. *Võeh, murega olõ päris halliss lännü*, kurdab ta. Tat'ol, kes Veerast parkümmend aastast vanem, on juuksed veel üsna pruunikirjud, nagu ka rätiserva alt näha. Meenutatakse veel Heikit ja Ulriket. Veera näib olevat Heikist väga sisse võetud. *Tuu must habõnik väega häste mõist küssäq ja uuriq tuud seto värki! Oll' nii väega hää jutuga...*

Ei teagi, kas kell on kaks või kolm või rohkem, kui lõpuks magama kobime. Kogu keha on kirbukuplasid täis ja sügeleb koledasti. Veera heinad selles küll süüdi pole. *Hainakirp purõ võõrast*, on tädid veendunud.

Lahkumise päev

Hommikul läheb ärkamine visalt. Meie plaan Irboskasse jõuda seetõttu luhtub. Ära on tüüdanud see tormamine. Veeral pää haige. Tat'o on ammu läinud, kui jalad alla saame. Sööme jälle mannaputru.

Kallan Veera tühja eetripudelisse oma järelejäänud piirituse. Teen toast paar pilti ja pesen õues pead. *Ärq sa tuulõ pääle mine hiussid mõskma*, hoiatab Veera. Sauna ei hakka tegema, sest Ergo tahab jõuda 12-se bussi peale, et veel rahulikult kloostri ringi vaadata.

Veeral on silmnähtavalt kahju, et me ära läheme. Ta toob meile näha veel venekeelsed eeskirjad Eestisse kolimise kohta. Püüame neid talle seto keelde ümber panna, iseasi, kas talle midagi meelde jääb või kas ta üldse aru saab - niivõrd jabur on see kõik: psühhoneuro ja suguhaiguste kontroll, avaldused, suured rahad ja muud paberid. Ilma vene keeleta on Vene riigis tõesti raske asju ajada.

On saabunud ka majaomanikud pihkvalased - nooremas keskeas naine mõne lapsega, kes kohe Veera tuppa ümber riietuma kamandatakse. Naine on viisakas, tema suhe olukorda nagu ei paistagi kusagilt. TA suvitab siin ja otsib taga oma kadunud kassi. (- - -)

Meil hakkab juba väga bussiaeg olema, Veeral on hädaline nägu peas, ta tahaks meid veelgi tõlgina kasutada, aga me läheme siiski. Veera tuleb saatma, kuid ei jõua meiega sammu pidada - meil on ju kiire (olukord, mis Setomaale kuidagi ei sobi). Rutakalt ja kurvalt hüvasti jätnud, võime vaid üle öla pilke heites jälgida, kuidas ta hele pearätt kauguses üha väiksemaks täpiks muutub. Südant pitsitab miski ja Ergogi on sisemiselt häiritud.

Kell on liiga palju. Näeme, kuidas buss ilma meieta minema sõidab. On ikka väga kuum. Natuke konutame ja hääletame edutult. Siis hakkame astuma. Ei saa ju lasta tujul täiesti ära hääbuda. Kõndimise rütm aitab enesega paremini toime tulla. Liikumine kindlas suunas aitab ikka.

Korruga püüab silm kinni kuldselt kiirgava laigu silmapiirist pisut allpool - säääl, kus võiks olla klooster.... Tõesti, need ongi kloostri kuplid! Oleme jõudnud lauge künka harjale, kust kogu ümbrus hästi paistab. Küllap on kirikukuplid aastasadu nõndaviisi ida poolt tulijaile vastu helkinud, innustades rändajat kiiremale käigule. Aga meil veab. Üks auto siiski peatub. Petseri kesklinnas autojuhile *spasibo* öeldes vastatakse meile *palun*. Mees on venelane.

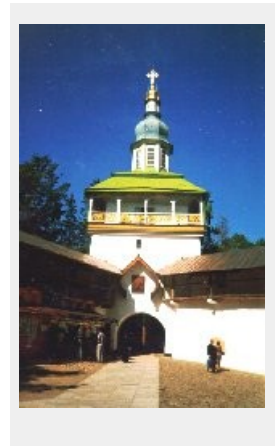
Klooster on samamoodi külalislahke kui varem. Tehakse ettevalmistusi pühadeks - maarjapäev ju ligidal. Asetame oma raamikad sissekäigu lähedale kase alla. Ei valva neid keegi ega puutu ka - see on enesestmõistetav. Kõnnime jälle kaevule, täidame oma pudelid. Palju ilusaid inimesi on liikvel. Kaks noort pikas kleidis venelannat paeluvad mu pilku. Üks tütarlaps on ka nendega. Väga saledad, kaunid, vaimsed. Üks neist sõrmitseb palvehelmeid. Kõigil on rätikud peas.

Eestist tulnud inimesed võib kergesti ära tunda, olgugi nad vene rahvusest. Nende välimus on hulga toretsevam, moodsam. Kohe näha, et kapitalismi maalt. Erinevad ajastud, erinevad vaimud saavad siin kokku.

Raha võim näitab oma jõudu müügiputka õitsvas äris ja turistide tülitava poisikese ahes pilgus. Ergo langeb müügiks välja pandud ikoonide lummusse ja seisab vist umbes tund aega vitriini ees, oodates õiget hetke valiku tegemiseks. Õnneks on nüüd KIIRE möödas.

Päris parajal ajal jõuame Tartu bussile, lipsates enne läbi viina- ja kommipoest. Vaja ju kodustele viia käegakatsutavat külakosti ja seeläbi ülearustest rubladest vabaneda. Bussipilet tuleb osta Eesti raha eest.

Ja ennäe imet - keda näeme bussis! Tuttavad siberieestlased Tamara, Toma ja Regina tulevad otse Jurjevist. Tõsi jah, suvi on ju läbi, puhkus läbi. Ajan Tamaraga juttu. Muuseas räägib ta, kui raske oli tal olnud vene keelde tõlkida viimatiilmunud Siberi-raamatu pealkirja (*Ei oska rääkimise moodi kõnelda*) *3.

Piiril läheb seekord kaua aega, vist on probleeme setode nimekirjadega. Klantsivas Vene piiripunktis oma järjekorda oodates litsun laiaks viimase kirbu, kes mu tolmukarvaliseks muutunud seeliku voldi vahel ukerdab. Ergo prepareerib ta oma kaustikusse, kirjutades juurde andmed surnukeha kohta. (Nagu tõelisele etnoloogile kohale.) Mõttes lisan: *Seto kirp, kes omasid ei pure, tahtis ilma viisata Eestisse pääseda. Jäi vahele ja hukkus vene piiril.*

Meid aga lastakse üle.

Teelisi ootab argipäev reklaamidest kirendavas kaasajas, kuhu korrapealt on väga raske sulanduda.

* * * * *

Kui õhtuks koju jõuan, magab Säde juba oma õist tita-und. Tundub, et oleme mõlemad vahepeal kasvanud.

Mari-Ann Remmel aug. 1996 - jaan. 1997.

Tagasi algusesse ▲

1 Heiki Valk & Ergo-Hart Västriik (toim). *Palve, vanapatt ja pihlakas*. Setomaa 1994. a kogumisretke tulemusi. Vanavaravedaja 4. Tartu 1996. Joonistused Mari-Ann Remmel.

2 Aivar Jürgenson, etnoloog.

3 Anu Korb. *Ei oska rääkimise moodi kõnelda*. Eesti asundused II. Tartu 1996. Lõuna- Eestist (peamiselt Tartu- ja Võrumaalt) väljarännanute järglastelt 1994. ja 1995. aasta Siberi-ekspeditsioonidel kogutud materjal.